

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра педагогіки та методики навчання іноземних мов

Курсова робота з педагогіки
на тему: «Шляхи реалізації системного підходу до виховання учнів сучасної
гімназії»

Студентки групи **СОа 21-21** денної форми здобуття освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти філологічного факультету освітніх технологій (**спеціальність 014 Середня освіта** (за предметними спеціальностями), **спеціалізація 014.021 Англійська мова і література, освітньо-професійна** програма Іноземні мови та літератури, методика навчання іноземних мов і зарубіжної літератури (англійська мова і друга західноєвропейська мова))

Пономаренко Анастасії Віталіївни

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Соловей М. І.

Оцінка за 4-бальною шкалою _____

Оцінка за 100-бальною шкалою _____

Оцінка за шкалою ЄКТС _____

Члени комісії: _____
(підпис) (Прізвище та ініціали)

(підпис) (Прізвище та ініціали)

(підпис) (Прізвище та ініціали)

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ВИХОВАННЯ.....	6
1.1 Визначення понять «системний підхід» і «виховання»	6
1.2 Загальна характеристика основних принципів системного підходу до виховання	12
1.3 Розвиток ідей системної теорії в контексті виховання	15
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ У ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ ГІМНАЗІЇ.....	18
2.1 Школа та освітні інституції у системі виховання.....	18
2.2 Реалізації системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії ...	21
ВИСНОВКИ.....	26
РЕЗЮМЕ	29
ABSTRACT	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	31

ВСТУП

Актуальність та доцільність теми дослідження. У сучасних умовах науковці працюють над створенням новаторських моделей освітнього процесу, спрямованих на трансформацію взаємин між його учасниками. Ці взаємини націлені на гуманізацію та стимулювання активності суб'єктів-учасників освітнього процесу, що забезпечує інтенсивне засвоєння комплексу знань, навичок і умінь. Крім того, вони сприяють гармонійному розвитку особистості майбутнього фахівця та допомагають в адаптації до нових умов життя.

Сучасний світ динамічно змінюється, ставлячи перед вихованням нові виклики та завдання. У цій ситуації все більшого значення набуває системний підхід, який дає можливість розглядати процес виховання як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів.

Системний підхід до виховання є одним із перспективних напрямків педагогічної науки. Він ґрунтується на розумінні виховання як цілісного процесу, який включає в себе різні компоненти: мету, завдання, принципи, методи, форми та засоби. Системний підхід дозволяє врахувати всі ці компоненти та їх взаємозв'язки, що робить процес виховання більш ефективним.

Ключовими напрямками розвитку української освітньої системи визначаються фундаменталізація, посилення гуманістичного підходу та формування духовної та загальнокультурної складової. Особливий акцент робиться на розвитку системного мислення та стратегічного аналізу серед студентів, формуванні їх системного підходу до аналізу складних технічних і соціальних ситуацій. Крім того, наголошується на вихованні соціальної та професійної мобільності, оскільки сучасний світ вимагає від людини постійного перевчання через технологічні зміни у виробництві.

У педагогічних дослідженнях широко використовується термін «системний підхід», однак розробка теорії та методики його впровадження в освітню практику залишається ще далекою від завершення. Основні концептуальні засади

сформульовані, проте частина принципів, запропонованих у сучасних дослідженнях, є суперечливими, а деякі недостатньо розробленими.

Ця ситуація, на нашу думку, пояснюється тим, що в педагогічній науці ще не відбулося повноцінного визначення методології досліджень, і це, передусім, пов'язано з відсутністю всебічного аналізу спадщини видатних представників української педагогіки ХІХ-ХХ століть, таких як К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко і В.О. Сухомлинський.

Іншими словами, у педагогічній науці відсутнє виокремлення основних методологічних принципів, що є причиною розбіжностей у розумінні та застосуванні системного підходу. Подолання цього недоліку вимагає глибокого аналізу та врахування спадщини класичних українських педагогів для подальшого розвитку та узгодження методологічних засад досліджень в галузі педагогіки. Все це обумовило вибір теми курсової роботи «Системний підхід до виховання».

Об'єкт дослідження: виховний процес у сучасній гімназії.

Предмет дослідження: Шляхи реалізації системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії

Мета курсової роботи: розкрити сутність і зміст системного підходу до виховання шкільної молоді, обґрунтувати ефективні шляхи його реалізації в умовах сучасної гімназії.

Відповідно до поставленої мети, нами визначено **завдання дослідження:**

1. Теоретично проаналізувати поняття «системний підхід» і «виховання».
2. Окреслити основні принципи системного підходу до виховання.
3. Проаналізувати розвиток ідей системної теорії в контексті виховання.
4. Визначити системний підхід до виховання школярів у сучасній гімназії.

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення завдань у курсовій роботі використано такі загальнонаукові методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, опис, порівняння, систематизація, узагальнення соціологічної педагогічної, психологічної літератури та наукових публікацій, які в результаті дали змогу охарактеризувати стан проблематики дослідження.

Отже, дана курсова робота розкриває нові аспекти системного підходу до виховання та має практичне застосування, надаючи педагогам та освітнім установам інструменти для удосконалення виховного процесу та підготовки кваліфікованих громадян.

Курсова роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, резюме українською та англійською мовами та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ВИХОВАННЯ

1.1 Визначення понять «системний підхід» і «виховання»

Засновання сутності поняття педагогічної системи базується на трьох ключових категоріях, які є важливими для різних гуманітарних наук: система, людина та виховання. Дослідження цих категорій у філософії, психології та педагогіці надає необхідний мінімум інформації, освоєння якого сприяє розумінню концептуальних основ педагогічної системи, яка представляє собою складну полісистему. Аналіз дозволяє визначити динаміку становлення цієї системи на основі полікультурного підходу.

Виникнення терміну «педагогічна система» та його модифікацій, таких як «виховна система», «навчально-виховна система» тощо, визначається впливом ідей системного підходу на теорію та практику виховання. Цей підхід широко поширився в сучасній науці, що сприяло розвитку поняття педагогічної системи та його подальшій адаптації в різних сферах педагогічної діяльності (*Neil, 1970*).

Системний підхід був запроваджений у сфері освіти для управління, контролю та вдосконалення процесу та продуктів освіти. Він виступає сполучною ланкою між апаратним і програмним підходом. Перш ніж перейти до детального розгляду системного підходу, давайте спробуємо розібратися, що таке система. Словник Вебстера визначає систему як "регулярно взаємодіючу або взаємозалежну групу елементів що утворюють єдине ціле". Простіше кажучи, система складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, і зміна одного з них у структурі або функції впливає на функціонування всієї системи. Структурі або функції впливає на функціонування всіх інших компонентів прямо чи опосередковано або опосередковано впливає на функціонування всіх інших компонентів і на систему в цілому (*System approach, б. д.*).

Ключову увагу слід звертати на концепцію «система». У самому початку ХХ століття цей термін належав до поняття гармонійного, недільного об'єднання, що

повноцінно взаємодіє з навколишнім середовищем (відповідно до В. П. Вахтерова, К. В. Вензеля, П. Ф. Каптерова). У філософському витлумаченні терміну «система» (від грецького *system* – комплекс частин, об'єднаних) позначає сукупність елементів, які перебувають у взаємозв'язку та пов'язані між собою, утворюючи конкретну цілісність та єдність (*System approach, б. д.*).

Іншими словами, «система» представляє собою структуру, що складається з узгоджено розміщених та функціональних частин, зв'язаних між собою та створюючих ціле, незалежно від впливу середовища та інших систем. Також, це сукупність елементів, одиниць чи частин, що об'єднані загальним принципом чи призначенням (*Кремінь, 2008*).

Щодо визначення Л. фон Берталанфі, відзначимо, що найпоширеніше ним подано систему як комплекс взаємодіючих компонентів. За словами професора В. П. Кузміна, система визначається як «визначена кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють сталу єдність і цілісність, а також володіють інтегральними здібностями і закономірностями». За вченими С. А. Саркісяном і Л. В. Головановим система – це не лише сукупність численних одиниць, кожна з яких підпорядковується законам причинно-наслідкових зв'язків. Вони визначають її як єдність відносин і зв'язків окремих частин, які обумовлюють виконання складної функції, що можлива лише завдяки структурі з численних взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів.

Jalaluddin визначає поняття «системи» можна визначити як динамічне, складне, інтегроване ціле, що складається з саморегульованої структури взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, організованих для досягнення заздалегідь визначених і конкретних цілей (*System approach, б. д.*).

На думку, R. L. Coif система – це сукупність часто взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів. Crawford Rob окреслює систему, як систематичну організацію елементів, яка функціонує в унікальний спосіб (*Educational Technology as Systems Approach, 2016*).

Ніскеу зазначає, що система – це сукупність об'єктів, об'єднаних певною формою регулярної взаємодії або взаємозалежності, які колективно сприяють виконанню важливих і складних функцій (*System approach*, б. д.).

Отже, можна виділити, що визначення системи від різних авторів не лише уточнює, а й розширює розуміння цього поняття, надаючи йому ширший спектр аспектів та враховуючи важливість взаємодії та відносин між її складовими елементами (*Лозова & Тройко, 2002*).

Починаючи з 60-х років ХХ століття, західні вчені, такі як Р. Андертон, Дж. Майлсон, М. Нейл, Н. Сільверн, С. Фагел та А. Холл, активно впроваджували системний підхід у педагогічні дослідження. Їхні роботи зосереджувалися на розробці стратегій дослідження та вдосконаленні педагогічних технологій.

М. Нейл чітко окреслив системний підхід як особливий метод дослідження, спрямований на пошук ефективних способів вивчення, планування та організації педагогічних ситуацій. Цей підхід характеризується:

- Цілісністю: розглядом педагогічного процесу як єдиної системи, що складається з взаємопов'язаних компонентів.
- Взаємозв'язком: визнанням ієрархії та взаємозалежності всіх елементів педагогічної системи.
- Динамічністю: урахуванням мінливості та постійного розвитку педагогічної системи.
- Зворотний зв'язок: використання результатів оцінювання для коректування та вдосконалення педагогічної системи (*Neil, 1970*).

Поняття «системний підхід» представляє собою спрямованість методології спеціальнонаукового пізнання та соціальної практики на дослідження об'єктів у формі систем. У системному дослідженні об'єкт, або система, розглядається як комплекс взаємодіючих елементів, взаємозв'язок між якими визначає цілісні властивості цієї комплексної структури. Основний фокус системного дослідження зосереджений на виявленні різноманіття зв'язків і відносин, які існують як в середині самого об'єкта, так і у його взаємодії з зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта розглядаються як не лише результат підсумовування

характеристик його окремих складових елементів, але також як властивості структури, обумовлені системоутворювальними та інтегративними зв'язками даного об'єкта (*Educational Technology as Systems Approach, 2016*).

Дроздова А. зазначає, що системний підхід – це важливий методологічний засіб наукового пізнання. Він дає змогу здійснити поділ складних явищ дійсності на частини або елементи, визначити способи організації окремих частин (елементів) системи в єдине ціле, взаємопідпорядкувати елементи системи і їх взаємодію. Він реалізує на практиці принцип цілісного розгляду явищ у взаємозв'язку (*Дроздова, 2022*).

Системний підхід – це методологія дослідження та пізнання світу, яка розглядає об'єкти як цілісні системи, що складаються з взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів. Цей підхід фокусується на вивченні не лише окремих елементів, а й на їхніх зв'язках та взаємодії, що дає змогу отримати більш цілісне уявлення про досліджуваний об'єкт.

У контексті освіти система – це єдине ціле, що включає в себе всі її аспекти та частини, а саме: учнів, вчителів, навчальні програми, зміст та оцінювання навчальних цілей. Процес викладання-навчання розглядається як комунікація і контроль, що відбуваються між компонентами системи. У цьому випадку система складається з учителя, учня та навчальної програми, які перебувають у певній взаємодії.

Системний підхід фокусується насамперед на учнях, а потім на змісті курсу, навчальному досвіді та ефективних медіа й стратегіях викладання. Така система включає в себе здатність до постійної самокорекції та вдосконалення. Вона стосується всіх елементів навчання, включно з медіа, в тому числі апаратним і програмним забезпеченням. Її мета – забезпечити, щоб компоненти органічного цілого були доступні з належними характеристиками в потрібний час, щоб сприяти досягненню загальною системою поставлених цілей (*Educational Technology as Systems Approach, 2016*).

Такий підхід визначається як ключовий для розуміння взаємодії та функціонування систем, враховуючи не лише їхні окремі складові, але і

взаємозв'язки та вплив структурних елементів на цілісність об'єкта. Це підкреслює важливість урахування всіх аспектів взаємодії та відносин для глибшого розуміння феноменів, що вивчаються в рамках системного дослідження (*Neil, 1970*).

Аналіз розвитку системного підходу в педагогіці свідчить про те, що початкові дослідження, присвячені використанню системного підходу у педагогічних наукових дослідженнях, переважно доводили, що педагогічні явища й процеси мають системну природу. Це відкриття створює підставу для застосування системного підходу в педагогіці.

Поняття «педагогічна система» не лише передбачає наявність зв'язків і взаємозв'язків між її складовими елементами (обумовленою організованістю), але й нерозривну єдність з оточуючим середовищем. Взаємодія з навколишнім середовищем дозволяє педагогічній системі проявити свою цілісність. Середовище, в якому функціонує педагогічна система, складається з різноманітних факторів – соціальних, біологічних, природних, - які впливають на управління процесом соціального розвитку особистості.

Поняття «педагогічна система» також включає в себе виховання і вихованість. Виховання може розглядатися у широкому і вузькому контекстах: як передача досвіду попередніх поколінь майбутнім, а також як процес управління розвитком особистості, як визначають Х. Й. Лийметс та И. Ф. Харламов (*System approach, б. д.*).

У цілому педагогічному процесі велике значення приділяється вихованню, що представляє собою цілеспрямовану діяльність педагогів, зокрема класних керівників, в рамках загальноосвітнього навчального закладу. Метою цієї діяльності є вирішення конкретних виховних завдань. Розуміння місця і ролі виховання стає можливим, порівнюючи його з поняттями «формування особистості», «соціалізація особистості» і «виховання».

Процес виховання розглядається як керівництво особистісним розвитком учня через створення сприятливих умов, які включають організацію оточуючого середовища, різноманітні види діяльності, ефективне спілкування та стимулюючі впливи (*Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.*).

Виховання – це цілеспрямований процес формування особистості, який включає в себе (рис.1.1.).

Рис. 1.1. Елементи виховання

- ❖ Навчання: Передача знань, умінь та навичок.
- ❖ Розвиток: Формування фізичних, психічних та соціальних якостей особистості.
- ❖ Формування світогляду: Вироблення системи цінностей, переконань та поглядів на світ.
- ❖ Соціалізація: Оволодіння соціальними нормами та правилами поведінки.
- ❖ Саморозвиток: Стимулювання особистості до самостійного розвитку та самовдосконалення (*Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.*).

Системний підхід до виховання передбачає:

- Розгляд виховання як цілісної системи, що включає в себе різні компоненти (цілі, завдання, зміст, методи, форми).
- Вивчення зв'язків та взаємодії між різними компонентами системи виховання.
- Визначення пріоритетів та послідовності дій у процесі виховання.
- Здійснення контролю та оцінки результатів виховання.

Системний підхід до виховання дозволяє:

- ✓ Підвищити ефективність виховного процесу.
- ✓ Формувати гармонійну особистість.
- ✓ Забезпечити всебічний розвиток особистості.

✓ Підготувати особистість до життя в суспільстві (*Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.*).

Системний підхід є одним із найефективніших методів виховання, який дозволяє формувати гармонійну особистість, готову до життя в суспільстві.

Визначення понять «системний підхід» і «виховання» взаємодіють, визначаючи погляд на процес виховання як системний. Системний підхід розглядає виховання як складний, взаємопов'язаний процес, що включає в себе взаємодію різних складових елементів. Виховання розглядається як система, де взаємодія між вчителем, учнем, соціальним середовищем та іншими факторами формує особистісний розвиток.

Системний підхід у вихованні дозволяє розглядати цей процес в контексті комплексної взаємодії різних компонентів, а не як відокремлені елементи. Відповідно, виховання розглядається як динамічний процес, в якому взаємодія між частинами визначає результати та впливає на розвиток особистості (*Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.*).

Отже, висновок може бути сформульований так: системний підхід у вихованні сприяє розумінню цього процесу як комплексної системи, де взаємодія різних частин визначає формування особистості та сприяє її розвитку.

1.2 Загальна характеристика основних принципів системного підходу до виховання

Принципи виховання – це базові напрямки дії, що визначають загальні закономірності процесу виховання та встановлюють вимоги до структури, організації та методології виховного впливу. Незважаючи на неоднозначність та нелінійність формування особистості вихованця, наставнику залишається важливим дотримання узагальнених стандартів, які охоплюють всі аспекти виховного процесу і відображають результати виховної роботи (табл. 1.1.) (*Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.*).

Таблиця 1.1.

Основні принципи системного підходу до виховання

Принципи системного підходу до виховання	Основні характеристики
<i>Цілеспрямованість виховання</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Фокус на досягненні попередньо встановлених цілей та мети. - Використання синергетичної методології для порівняння результатів та коригування процесу виховання.
<i>Урахування вікових та індивідуальних особливостей</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток автентичної спрямованості учня. - Знання та урахування унікальності кожної дитини.
<i>Системність та систематичність в вихованні</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Розгляд учня як складної організованої системи. - Створення умов для самоорганізації учня та підтримка систематичних та послідовних впливів.
<i>Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Залучення учнів до колективних творчих ініціатив. - Поєднання поваги до особистості з підтримкою ініціатив та самодіяльності учнів.
<i>Зв'язок виховання з життям</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Практичність та спрямованість на використання здобутих знань та навичок у реальному житті. - Залучення учнів до соціально-корисної діяльності та громадської роботи.
<i>Поєднання поваги до особистості з розумною вимогливістю</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Ставлення високих стандартів разом із повагою до унікальності кожної особистості. - Розвиток завдяки розумній вимогливості та створення атмосфери підтримки для кожного учня.
<i>Оптимізм у вихованні та підтримка позитивних аспектів</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Виховання на оптимізмі та позитивних підходах. - Використання оптимістичних виховних гіпотез та надання підтримки у розвитку сил вихованця.

Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громади	- Спільні зусилля для оптимізації виховної роботи. - Лідерство школи в вихованні та координація впливів, надання психолого-педагогічних основ батькам та громадськості.
Єдність свідомості та поведінки	- Розвиток доцільних звичок та традицій поведінки. - Подолання суперечностей між свідомістю та звичною поведінкою.
Виховання особистості в колективі	- Колектив як умова для формування особистості. - Збагачення досвідом спілкування, порівняння з іншими та розвиток самооцінювання через участь у колективних ініціативах та самоврядуванні.
Комплексний підхід у вихованні	- Діалектична взаємозалежність всіх аспектів виховання. - Єдність мети, завдань, змісту, форм та методів виховання.
Принципи народності, природовідповідності, культуровідповідності, гуманізації, демократизації, етнізації, автентичності, акмеологічної спрямованості	- Формування повноцінної особистості з урахуванням національних, культурних, природних та індивідуальних особливостей.
Акмеологічна спрямованість	- Орієнтація на підготовку вихованця до глобальної зрілості на різних етапах його розвитку.

Усі ці принципи мають взаємодіяти органічно, враховуючи конкретні умови та можливості їх застосування (Смолук, б. д.). Загальна характеристика основних принципів системного підходу до виховання вказує на важливість розглядання виховного процесу як комплексної системи, взаємодія всіх її складових частин.

Тож, системний підхід до виховання дозволяє більш ефективно враховувати складність та взаємозв'язок всіх аспектів виховання, сприяючи гармонійному розвитку індивіда у відповідності з сучасними вимогами та соціокультурним контекстом (Сім'я як специфічна педагогічна система, б. д.).

1.3 Розвиток ідей системної теорії в контексті виховання

Системна теорія істотно вплинула на теорію та практику виховання протягом XX та XXI століть. Її ключові ідеї, такі як цілісність, взаємозв'язок, взаємодія та емерджентність, сприяли більш глибокому розумінню процесів виховання та розвитку особистості.

Ось деякі ключові моменти впливу системної теорії на виховання:

- * **Цілісний підхід:** Системна теорія підкреслює важливість розгляду дитини як цілісної особистості, а не просто сукупності окремих рис чи здібностей. Це призвело до розвитку більш холистичних підходів до виховання, які враховують емоційний, соціальний, когнітивний та фізичний розвиток дитини (Адаменко, 2005).

- * **Взаємозв'язок:** Системна теорія робить акцент на тому, що всі аспекти розвитку дитини взаємопов'язані. Це означає, що досвід дитини в сім'ї, школі та інших середовищах впливає на її розвиток у цілому.

- * **Взаємодія:** Системна теорія підкреслює важливість взаємодії дитини з навколишнім середовищем. Це призвело до більшого акценту на важливості соціальної взаємодії, співпраці та досвіду навчання на основі досліджень.

- * **Емерджентність:** Системна теорія визнає, що складні системи, такі як особистість, можуть демонструвати властивості, які не можна звести до властивостей їхніх окремих компонентів. Це призвело до більшого розуміння важливості творчості, індивідуальності та непередбачуваності в процесі розвитку дитини.

Основні положення системної теорії, такі як взаємодія елементів, зворотний зв'язок, саморегуляція та інші, можуть бути застосовані для розуміння та вдосконалення педагогічних практик. Системний підхід дозволяє розглядати виховання як комплексний процес, в якому взаємодіють різноманітні аспекти: вчителі, учні, навчальні програми, соціальне середовище тощо (Короткий тлумачний словник української мови, 1988).

Однією з ключових ідей системної теорії в контексті виховання є підхід «цілісності». Виховання розглядається як єдина система, де кожен елемент взаємодіє з іншими, та зміни в одній частині можуть впливати на всю систему. Це дозволяє враховувати важливість всебічного розвитку особистості, а не обмежуватися лише передачею інформації.

Ще однією важливою ідеєю є врахування зворотного зв'язку та саморегуляції в освітньому процесі. Здатність системи виявляти та коригувати недоліки, а також здійснювати внутрішню саморегуляцію, допомагає забезпечити ефективність та стійкість виховання. Ось деякі ключові моменти розвитку ідей системної теорії в контексті виховання:

1. Початкові теорії:

- Людвіг фон Берталанфі (1950-ті): Запропонував загальну теорію систем, яка підкреслює цілісність та взаємозв'язок компонентів у будь-якій системі.
- Кеннет Боулдінг (1956): Розробив класифікацію систем, яка використовується для аналізу різних типів систем, включаючи освітні.

2. Застосування до виховання:

- Ральф Тайлер (1950-ті): Розробив модель цілей виховання, яка використовує системний підхід для визначення та оцінки результатів навчання.
- Хільда Таба (1962): Створила модель curriculum development, яка ґрунтується на системному аналізі потреб учнів та суспільства (*System approach, б. д.*).

3. Сучасні теорії:

- Теорія хаосу: Допомагає зрозуміти непередбачуваність та складність процесу виховання.
- Теорія самоорганізації: Підкреслює роль самостійності та ініціативи учнів у процесі навчання.

4. Вплив системної теорії на практику виховання:

- Системний підхід до планування curriculum: Враховує всі компоненти освітньої системи та їх взаємозв'язок.
- Використання системних методів: Наприклад, моделювання та аналіз даних, для прийняття кращих рішень щодо виховання.

- Розвиток системного мислення: Допомогає педагогам бачити цілісну картину та розуміти складні взаємозв'язки в освітньому процесі (Гринчишина, 1988).

Системна теорія продовжує розвиватися та впливати на теорію та практику виховання (*Системи виховання: загальне і особливе, б. д.*).

Ось деякі приклади використання системної теорії у вихованні:

- ❖ Розробка індивідуальних освітніх програм: Враховує унікальні особливості та потреби кожного учня.

- ❖ Створення шкіл як систем, що навчаються: Школи постійно вчаться та вдосконалюються на основі зворотного зв'язку та оцінки.

- ❖ Розвиток систем підтримки педагогів: Системи, які допомагають педагогам співпрацювати та ділитися досвідом.

Системний підхід до виховання допомагає створити більш ефективне та гнучке середовище для навчання, яке готує дітей до життя в 21 столітті. Незважаючи на ці проблеми, системна теорія є цінним інструментом для розуміння та покращення процесів виховання.

Узагальнюючи, системна теорія в контексті виховання розглядає освітній процес як взаємодію складних елементів, де важливо враховувати цілісність, зворотний зв'язок та саморегуляцію для досягнення оптимальних результатів. Цей підхід відкриває нові можливості для вдосконалення методів навчання та формування особистості в умовах сучасного освітнього середовища.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ У ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНІЙ ГІМНАЗІЇ

2.1 Школа та освітні інституції у системі виховання

Школа та освітні установи відіграють важливу роль у системі виховання дітей. Вони надають дітям знання, навички та цінності, необхідні для того, щоб стати продуктивними членами суспільства.

Школа – це місце, де діти навчаються основним академічним навичкам читання, письма та математики. Вони також дізнаються про природничі науки, соціальні науки та мистецтво. Школи також відіграють важливу роль у соціалізації дітей. Вони навчаються взаємодіяти з іншими дітьми та дорослими, а також вирішувати конфлікти (*Дроздова, 2022*).

Освітні установи, такі як бібліотеки та музеї, також відіграють важливу роль у вихованні дітей. Ці установи надають дітям можливості для навчання та розвитку за межами класної кімнати. Бібліотеки надають дітям доступ до книг і інших ресурсів, які можуть допомогти їм дізнатися про різні теми. Музеї надають дітям можливість побачити та дізнатися про артефакти з усього світу.

Родина також відіграє важливу роль у вихованні дітей. Батьки відповідальні за навчання своїх дітей цінностям і моралі. Вони також повинні забезпечити своїм дітям любов і підтримку, необхідні їм для успіху (*Литвина, 2009*).

Спільнота також відіграє роль у вихованні дітей. Діти навчаються про правильне та неправильне, спостерігаючи за дорослими та іншими дітьми у своїй громаді. Громадські організації, такі як спортивні команди та скаутські загони, також можуть відігравати роль у вихованні дітей, надаючи їм можливості для навчання та розвитку.

Система виховання дітей є складною. Це включає в себе школу, освітні установи, сім'ю та громаду. Кожна з цих інституцій відіграє важливу роль у навчанні та розвитку дітей.

У системі виховання школа та інші освітні інституції відіграють значущу роль у формуванні особистості та забезпеченні соціокультурного розвитку індивіда. Шкільна освіта сприяє не лише передачі знань та навичок, але й вихованню цінностей, розвитку морально-етичного компасу та соціальної відповідальності (Галузинський & Євтух, 1995).

Школа та інші освітні інституції відіграють важливу роль у системі виховання, адже вони не лише дають знання, а й формують особистість дитини (рис.2.2.).

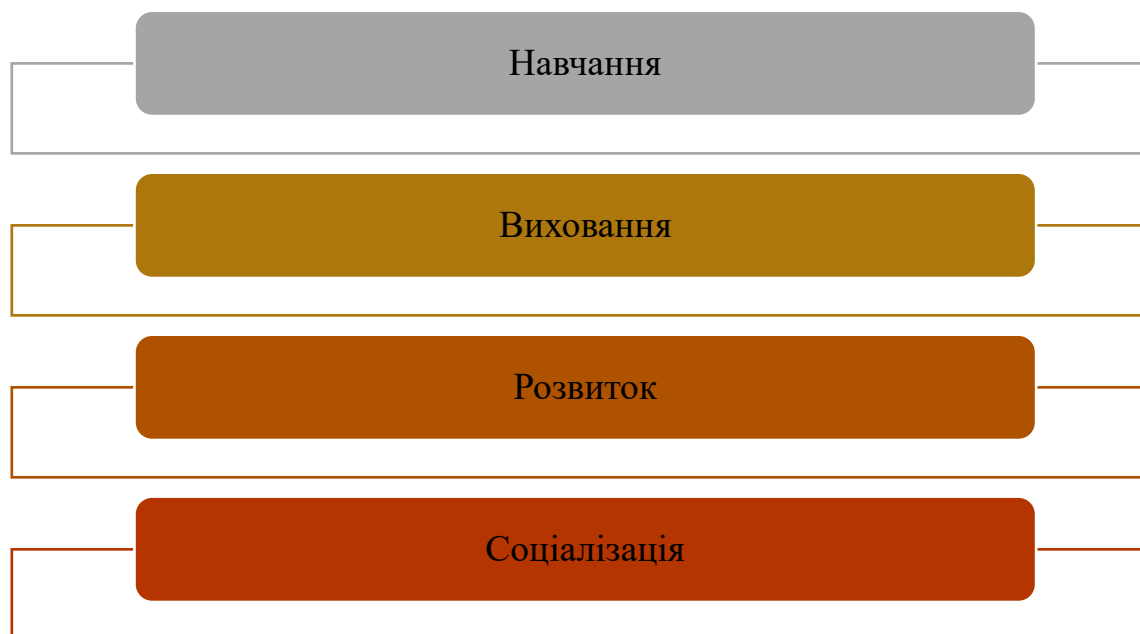

Рис. 2.2. Функції школи у системі виховання

- **Навчання:** Школа дає учням знання з різних предметів, що формує їх світогляд та готує до подальшого життя.
- **Виховання:** Школа виховує учнів у дусі патріотизму, гуманізму, поваги до законів та інших людей.
- **Розвиток:** Школа сприяє розвитку особистості дитини, її творчих здібностей, критичного мислення та інших важливих навичок.
- **Соціалізація:** Школа допомагає учням адаптуватися до суспільства, налагоджувати стосунки з іншими людьми та виконувати різні соціальні ролі (*System approach, б. д.*).

Освітні інституції, окрім школи, які також відіграють важливу роль у системі виховання:

- Дошкільні навчальні заклади: Дитячі садки дають дітям перші знання та навички, а також формують у них такі важливі якості, як комунікабельність, самостійність та відповідальність.

- Позашкільні навчальні заклади: Гуртки, секції, клуби та інші позашкільні заклади допомагають дітям розкрити свої таланти, розвинути свої здібності та знайти нових друзів.

- Засоби масової інформації: ЗМІ також впливають на виховання дітей, тому важливо, щоб вони давали їм достовірну інформацію та формували у них правильні цінності.

Зокрема, школа виступає агентом соціалізації, де дитина навчається взаємодії з іншими членами суспільства, вчиться розв'язувати конфлікти та сприймати різноманітні погляди. Освітні інституції створюють умови для розвитку креативності, критичного мислення та самостійності учнів *(Соколянський, 1928)*.

Для того, щоб процес виховання був максимально ефективним, важливо, щоб сім'я та школа співпрацювали. Батьки повинні цікавитися успіхами дитини в школі, допомагати їй з уроками, а також брати участь у шкільних заходах.

Освітній процес в школі базується на педагогічних технологіях та методиках, спрямованих на забезпечення ефективного засвоєння матеріалу. Педагогічний колектив відіграє ключову роль у впровадженні інновацій та вдосконаленні освітнього процесу. Однак, важливо пам'ятати, що шкільна освіта має бути адаптованою до потреб сучасного суспільства, враховуючи швидкі технологічні зміни та глобалізаційні виклики.

Загальноосвітні та вищі навчальні заклади є ключовими ланками в системі освіти, де забезпечується здобуття студентами фахових знань та компетентностей. Вони сприяють формуванню інтелектуального потенціалу суспільства, розвиваючи кадровий резерв для наукових, технічних, гуманітарних та інших галузей діяльності *(Опачко, 2016)*.

Отже, школа та освітні інституції є невід'ємною складовою системи виховання, що має за мету гармонійний розвиток особистості та її інтеграцію в суспільство. Школа та інші освітні інституції відіграють важливу роль у системі

виховання, адже вони формують особистість дитини та готують її до життя в суспільстві. Для того, щоб процес виховання був максимально ефективним, важливо, щоб сім'я та школа співпрацюва

2.2 Реалізація системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії

Розробка змісту до виховання учнів – це динамічний процес, що постійно еволюціонує, аби відповідати потребам суспільства, що стрімко змінюється. Педагогічна наука не стоїть на місці, генеруючи нові ідеї та підходи, а вивчення досвіду кращих світових систем освіти дає цінні знання та інструменти для вдосконалення.

Сьогоднішні випускники шкіл, окрім здобуття знань, стикаються з викликом зовнішнього незалежного оцінювання. Це потребує ретельного переосмислення змісту навчальних предметів, обсягів вимог до знань учнів та методів контролю їхніх успіхів.

Важливим фактором модернізації шкільної освіти також є впровадження системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії. У контексті модернізації шкільної освіти, впровадження системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії стає надзвичайно актуальним. Цей підхід ґрунтується на цілісному й комплексному розумінні особистості учня, врахуванні його потреб та інтересів, а також на створенні сприятливих умов для його всебічного розвитку.

Тож, ми вирішили проаналізувати особливості системного підходу до виховання учнів на базі навчального закладу – Навчально-виховний комплекс "загальноосвітня школа І ступеня - гімназія" Мирноградської міської ради Донецької області.

Системний підхід до навчання в школі стає дедалі більш актуальним, адже він дозволяє:

- Підвищити ефективність навчання: Завдяки цілісному й організованому підходу до навчального процесу, учні краще розуміють зв'язки між різними предметами та concepts, що веде до кращого засвоєння знань.

- Розвинути системне мислення: Системний підхід вчить учнів бачити та розуміти складні системи, аналізувати їхні компоненти та зв'язки, а також прогнозувати ймовірні наслідки своїх дій.

- Підготувати учнів до життя в сучасному світі: Сучасний світ динамічний і складний, тому вміння системно мислити й аналізувати інформацію є необхідними для успішного життя.

Таким чином, в процесі дослідження ми ознайомилась з декількома уроками з використанням шляхів реалізації системного підходу до виховання учнів сучасної гімназії:

- **Вивчення природничих наук.** У процесі дослідження реалізації системного підходу до виховання учнів ми ознайомилися на уроці природознавства у 5 класі, при вивченні теми «Вода». Основними структурними елементами вивчення даної теми були:

1. Теоретична частина:

- Уроки з природознавства, де вивчаються фізичні та хімічні властивості води, її кругообіг у природі, значення для життя.

2. Практична частина:

- Лабораторні дослідження властивостей води.
- Екскурсія до водойми.
- Проекти з дослідження якості води в різних джерелах.

3. Емоційно-ціннісний аспект:

- Обговорення проблем забруднення водних ресурсів.
- Участь у природоохоронних акціях.

Проаналізувавши проведення даного уроку при застосуванні системного підходу ми визначили, що використання системного підходу на уроках робить навчання більш ефективним та результативним. Учні краще засвоюють матеріал, глибше розуміють тему, вчаться застосовувати знання на практиці. Системний

підхід дає учням можливість бачити тему «Вода» з різних ракурсів, розуміючи її зв'язки з іншими предметами та явищами, що сприяє формуванню у школярів системного мислення, що є важливою навичкою для успішного навчання та життя.

Системний підхід на уроці з теми «Вода» сприяє розвитку таких навичок учнів:

- Дослідницькі: учні вчаться збирати та аналізувати інформацію, проводити досліди, робити висновки.

- Критичного мислення: учні вчаться обґрунтовувати свою думку, аргументувати свою позицію, дискутувати.

- Комунікативні: учні вчаться спілкуватися, працювати в команді, презентувати результати своєї роботи.

- **Вивчення гуманітарних наук.** Нами було проаналізовано також використання системного підходу під час вивчення історії України, а зокрема: Київська Русь: Розквіт за Ярослава Мудрого (11 століття).

При проведенні даного уроку використовувалися різноманітні методи системного підходу дискусії, робота з історичними джерелами, картками, схемами. Використання системного підходу під час вивчення даної теми сприяло:

- ★ Отримання цілісного уявлення про Київську Русь.
- ★ Зрозуміти складність та багатогранність історичного процесу.
- ★ Розвинути навички аналізу та синтезу інформації.

- **Вивчення математики.** Також нами було досліджено ефективне використання системного підходу під час вивчення теми з математики: «Рівняння та нерівності», під час дистанційного навчання. Дистанційне навчання є неодмінним атрибутом реалій нашого сьогодення. Воно має як свої переваги, так і недоліки. Одним з ключових викликів дистанційного навчання є забезпечення системного та послідовного вивчення матеріалу.

Результати дослідження показали, що системний підхід має ряд суттєвих переваг при дистанційному вивченні теми «Рівняння та нерівності»:

- ❖ Цілісне уявлення: Завдяки системному підходу учні отримують цілісне уявлення про тему, розуміючи зв'язки між різними типами рівнянь та нерівностей.

❖ Систематизація знань: Системний підхід сприяє систематизації знань, роблячи їх більш доступними та зручними для використання.

❖ Ефективне навчання: Системний підхід робить процес навчання більш ефективним, адже учні вчаться використовувати знання про рівняння та нерівності для розв'язування задач.

❖ Розвиток мислення: Системний підхід сприяє розвитку логічного мислення, аналітичних та алгоритмічних навичок.

Під час дослідження нами було розроблено та апробовано комплекс методичних рекомендацій щодо використання системного підходу при дистанційному вивченні теми «Рівняння та нерівності». Ці рекомендації включають:

- Використання онлайн-платформ та інтерактивних ресурсів: Для пояснення нового матеріалу та закріплення знань рекомендується використовувати онлайн-платформи та інтерактивні ресурси, які дозволяють візуалізувати поняття та зробити процес навчання більш цікавим.

- Застосування інтерактивних завдань та вправ: Для перевірки знань та навичок учнів рекомендується використовувати інтерактивні завдання та вправи, які дозволяють їм отримати миттєвий зворотний зв'язок.

- Організація онлайн-консультацій та дискусій: Для надання допомоги учням та стимулювання їхньої пізнавальної активності рекомендується організувати онлайн-консультації та дискусії.

Впровадження системного підходу та методичних рекомендацій, розроблених нами, дозволило значно підвищити ефективність дистанційного вивчення теми «Рівняння та нерівності». Учні продемонстрували кращі результати при розв'язуванні задач, а також глибше розуміння теми.

Дистанційне навчання не є перешкодою для ефективного вивчення математики. Завдяки системному підходу та правильно підібраним методичним прийомам можна досягти високих результатів у навчанні, навіть в умовах дистанційного навчання.

Важливо зазначити, що системний підхід не є жорсткою схемою. Його можна використовувати по-різному, залежно від конкретного предмета, теми та рівня підготовки учнів.

Отже, проаналізувавши все вище зазначене ми дійшли до висновку, що системний підхід – це не догма, а гнучкий інструмент, який можна використовувати по-різному, залежно від конкретних потреб та цілей. Системний підхід може допомогти учням краще зрозуміти складні явища та процеси. Він може сприяти розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та уміння вирішувати проблеми. Системний підхід може зробити навчання більш цікавим та захоплюючим для учнів. Тож, використання системного підходу може значно підвищити ефективність навчання та сприяти всебічному розвитку учнів.

ВИСНОВКИ

Результати методико-теоретичного дослідження засвідчили досягнення мети й ефективність поставлених завдань, що дозволило зробити відповідні висновки.

1. Системний підхід є комплексним методом розгляду явищ та процесів, в якому вони розглядаються як системи, взаємодія яких визначає їхню природу і функціонування. У контексті виховання системний підхід дозволяє розглядати освітній процес як взаємодію різних компонентів, таких як педагогічні методи, соціальні умови та індивідуальні особливості учнів.

Виховання, з свого боку, виступає як комплексний процес формування особистості, спрямований на розвиток розумових, емоційних, соціальних і моральних аспектів особистості. Системний підхід до виховання дозволяє уникати однобічного розгляду, підкреслюючи взаємодію всіх частин системи - вчителів, учнів, батьків та соціального оточення.

Отже, об'єднуючи системний підхід і виховання, можна сказати, що виховання розглядається як складний процес, вбудований у систему взаємодії різноманітних чинників, які спільно спрямовані на формування повноцінної особистості. Використання системного підходу у вихованні дозволяє краще розуміти, аналізувати та оптимізувати цей процес для досягнення більш ефективних результатів.

2. Системний підхід до виховання базується на кількох ключових принципах, спрямованих на розгляд освітнього процесу як комплексної системи взаємодії різних компонентів. Нами було окреслено наступні принципи, це принцип цілісності, що підкреслює важливість розгляду виховання як єдиного цілісного процесу, а не сукупності відокремлених частин.

Ще одним важливим принципом є принцип взаємодії, який визнає важливість взаємодії між усіма учасниками виховного процесу - вчителями, учнями, батьками та іншими стейкхолдерами. Ця взаємодія сприяє ефективнішому впливу на особистісний розвиток учня.

Принцип системності вказує на необхідність розгляду виховання як системи, що включає в себе різноманітні елементи та взаємозалежні відносини. Врахування всіх аспектів дозволяє забезпечити більш повний і глибокий підхід до формування особистості.

Принцип гнучкості наголошує на необхідності адаптації виховного процесу до індивідуальних особливостей учнів, враховуючи їхні потреби, інтереси та темпи розвитку.

Отже, системний підхід до виховання визначається цілісністю, взаємодією, системністю та гнучкістю. Ці принципи узгоджуються для створення сприятливого середовища, сприяючи гармонійному розвитку особистості та формуванню компетентного, етичного громадянина.

3. Розвиток ідей системної теорії в контексті виховання відображає постійний пошук більш ефективних підходів до освітнього процесу та формування особистості. Починаючи з робіт видатних науковців, таких як Людвіг фон Берталанфі та Герберт Саймон, системна теорія здобула популярність у вихованні як інтегративний підхід.

Ідеї системної теорії, такі як принципи цілісності, взаємодії та врахування взаємозалежностей, вплинули на розуміння виховання як складної системи. Системний підхід допомагає розглядати виховання як взаємодію між різними компонентами, такими як вчителі, учні, програми, соціальне оточення та інші фактори, що впливають на формування особистості. За допомогою системної теорії виховання здобула можливість розглядати процес не лише як сукупність окремих елементів, але й як взаємозалежну та взаємодіючу систему.

Отже, системна теорія виховання виявляється не лише теоретичною основою, але і практичним інструментом для оптимізації освітнього процесу та сприяння повноцінному розвитку і вихованню нового покоління.

4. Школа та освітні інституції визначаються як ключові складові системи виховання, відіграючи важливу роль у формуванні особистості та підготовці молодого покоління до соціальної, економічної та культурної активності. Їхня функція полягає не лише в передачі знань, але і в створенні сприятливого

середовища для розвитку креативності, критичного мислення та соціальних навичок учнів. Школа та освітні інституції в системі виховання виступають не лише як місця передачі інформації, але і як центри для стимулювання інтелектуального, емоційного та соціального розвитку особистості. Їхній внесок в формування майбутнього суспільства та його цінностей визнається як ключовий для стабільного та прогресивного розвитку суспільства.

Системний підхід до виховання учнів сучасної гімназії ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних компонентів, що спрямовані на формування всебічно розвиненої особистості. Реалізація цього підходу передбачає цілісний вплив на учня з урахуванням його індивідуальних особливостей, потреб та інтересів.

Отже, системний підхід до виховання учнів сучасної гімназії є ефективним інструментом формування всебічно розвиненої особистості, готової до життя та самореалізації в суспільстві. Реалізація цього підходу дає змогу досягти значних результатів у вихованні учнів, що свідчить про його перспективність та доцільність.

РЕЗЮМЕ

Сучасна освіта визнає необхідність врахування різних аспектів розвитку учнів, включаючи когнітивні, соціальні, емоційні та інші. Системний підхід дозволяє розглядати виховання як комплексний процес, взаємодія всіх частин якого визначає успішність формування особистості. Системний підхід до виховання розглядає процес формування особистості як цілісну систему, що складається з взаємопов'язаних компонентів: мети, завдань, принципів, методів, форм, засобів та оцінювання результатів. Суспільство зіткнулося із новими викликами, такими як швидкі зміни у технологіях, глобалізація та різноманітні соціокультурні трансформації. Системний підхід дозволяє легше адаптуватися до цих змін та ефективніше вирішувати нові завдання виховання.

Отже, курсова робота на тему «Системний підхід до виховання» залишається актуальною, оскільки надає концептуальний інструментарій для розуміння та вирішення сучасних викликів у сфері освіти та виховання.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків. Обсяг роботи складає 32 сторінки. У списку використаної літератури 20 джерел.

У першому розділі роботи обґрунтовано сутність, зміст та особливості системного підходу до виховання. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено основні принципи системного підходу до виховання. Також, з'ясовано ідей системної теорії в контексті виховання.

У другому розділі проаналізовано системний підхід до виховання учнів сучасної гімназії.

Ключові слова: системний підхід, виховання, особистість, моральні якості, формування, виховання, співпраця сім'ї та школи: системний підхід, соціокультурні чинники.

ABSTRACT

Modern education knows it is important to think about different parts of student growth, like thinking, social, emotional, and others. The systems approach allows looking at upbringing as a complex process, where the interaction of all its parts determines the success of forming a person. The systems approach to upbringing looks at the process of forming a person as one whole system, made up of connected parts: goals, tasks, principles, methods, forms, tools, and evaluating results. Society faces new challenges, such as fast changes in technology, globalization, and various social-cultural changes. The systems approach makes it easier to adapt to these changes and solve new upbringing tasks better.

So, the course work on the topic "A Systematic Approach to Upbringing" remains relevant, because it provides conceptual tools for understanding and solving modern challenges in education and upbringing.

The course work consists of an introduction, two sections, and conclusions. The work is 32 pages long. The list of references used has 20 sources.

The first section explains the essence, content, and features of a systematic approach to upbringing. Based on analyzing psychological and pedagogical literature, it defines the basic principles of the systematic approach. It also clarifies the ideas of systems theory in the context of upbringing.

The second section analyzes the systematic approach to upbringing students in a modern gymnasium.

Key words: systematic approach, upbringing, person, moral qualities, formation, family and school cooperation, socio-cultural factors.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Educational Technology as Systems Approach.* wikieducator.
https://wikieducator.org/Educational_Technology_as_Systems_Approach
2. M.W.Neil. (1970). *An operational and systems approach to research tegy in educational technology.* Aspects of educational technology. (111).
3. *SYSTEM APPROACH.* (б. д.). UGC MOOCs: A Vertical of SWAYAM.
<https://ugcmoocs.inflibnet.ac.in/assets/uploads/1/43/1126/et/LECTURE%204%20TEXT200220080802021111.pdf>
4. *SYSTEM APPROACH.* (б. д.). URL: https://ahfsm.ac.in/wp-content/themes/twentyseventeen/pdf/1586949777_Dr.%20Julie%20Dutta%20System%20Approach%201.pdf.
5. Адаменко О. (2005). *Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття.* Альма-матер.
6. *Визначення сутності поняття «Педагогічна система».* (б. д.). Репозитарій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: Головна сторінка.
<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/3628/1/Визначення%20сутності%20поняття%20педагогічна%20система.pdf>
7. Галузинський В. М., Євтух М. Б. (1995). *Педагогіка: теорія та історія: Навч посібник.* Вища школа.
8. Гринчишина Д. Г. (Ред.). (1988). *Короткий тлумачний словник української мови.* Рад. шк.
9. Дроздова А. (2022). *Системний підхід у навчанні математиці.* *Scientific Collection* «InterConf». <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/2009/2038>
10. Ковальчук В. (б. д.). *Становлення системного підходу дослідження педагогічних об'єктів та явищ.* Електронна бібліотека Житомирського державного університету. <http://eprints.zu.edu.ua/12994/1/11.pdf>
11. Кремінь В. Г. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти.* Хрінком Інтер.

12. Литвина Ю. С. (2009). *Розвиток педології як науки про освіту і виховання в Україні (20 – 30-ті роки ХХ ст.)*. [Неопубл. дис. канд. пед. наук]. Кримський гуманітарний університет.
13. Лозова В.І., Тройко Г.В. (2002). *Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник*. ОВС».
14. Опачко М.В. (2016). *Системний та інтегративний підходи в освіті. Методичний посібник*. УжНУ.
15. Пономарьова Г. (б. д.). *Виховання як динамічна система*. Електронна бібліотека Житомирського державного університету. http://eprints.zu.edu.ua/3002/1/9_44.pdf
16. *Системи виховання: загальне і особливе*. (б. д.). Stud. https://stud.com.ua/46788/pedagogika/sistemi_vihovannya_zagalne_osoblive.
17. *Сім'я – головна ланка виховання особистості дитини*. (б. д.). Управління молоді та спорту. Управління молоді та спорту – Хмельницької міської ради. <https://molod-sport.khm.gov.ua/сім'я-головна-ланка-виховання-особ/>
18. *Сім'я як специфічна педагогічна система*. (б. д.). readbookz.net. <https://readbookz.net/book/172/5530>.
19. Смолюк С. (б. д.). *Становлення освітнього розвивального середовища в системі початкової освіти України як історико-педагогічна проблема*. <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10542/3/smoliuk.pdf>.
20. Соколянський І. (1928). Педагогіка школи та родини в системі соціального виховання. *Радянська освіта*. (10), 3–14.
21. Сопівник І. (2013). Системний підхід до виховання відповідальності у сільської молоді (на основі ідей В. Сухомлинського). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. (3), 282-290
22. Сухомлинська О.В. (1999). Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. (1), 41-45.
23. *Теорія виховання*. (б. д.). Pidru4niki. https://pidru4niki.com/13330607/pedagogika/teoriya_vihovannya

24. Шабанова Ю.О. (2014). *Системний підхід у вищій школі: підруч. для студ. магістратури М-во освіти і науки України*. НГУ.
25. Янченко Т. В. (2016). *Педологія в Україні та зарубіжжі: теорія і практика: монографія*. Десна Поліграф.